

اصول برائت و احتیاط

از منظر محقق خراسانی (صاحب کفایه الاصول)

نویسنده:

دکتر محمد سعید رایان پاریزی

انتشارات بویا

سهرابیان پاریزی، محمد، ۱۳۶۰-

اصول برائت و احتیاط از منظر متقق خراسانی (صاحب کفایة الاصول)

مشتصات نشر: کرمان: بوتیا، ۱۳۹۸.

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: اصول فقه، برائت، احتیاط، ادله و شواهد

مشتصات ظاهری: ۱۴۱ ص.

شماره کتابشناسی ملی: ۶۰۵۴۷۴۵

شابک: ۹-۰۷-۷۱۰۲-۶۲۲-۹۷۸

رده بندی کنکره: BP ۱۶۳/۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۱

انتشارات بوتیا

کرمان: خیابان شهید مصطفی، مینی (ه) حدفاصل کوچه ۵۹ و ۶۱. تلفن: ۰۹۱۳۳۸۷۲۰۹۲

اصول برائت و احتیاط از منظر حقایق خراسانی

نویسنده: دکتر محمد سهرابیان پاریزی

قیمت: ۲۰۰۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸

چاپ و صحافی: بوتیا

شابک: ۹-۰۷-۷۱۰۲-۶۲۲-۹۷۸

حق چاپ برای ناشر و نویسنده محفوظ است.

۱	درآمد
۷	فصل اول؛ اصل برائت
۸	مبحث اول: تقسیم برائت از حیث موضوع و دلیل اعتبار
۸	گفتار اول: اقسام شک در تکلیف و اختلاف دیدگاه محقق و شیخ انصاری
۱۰	گفتار دوم: موضوع بحث در اصل برائت
۱۰	بند اول: احتمال تکلیف
۱۱	بند دوم: وجوب احتیاط
۱۳	گفتار سوم: برائت عقلی و برائت شرعی در نگاه خراسانی
۱۴	مبحث دوم: بررسی ادله برائت
۱۴	گفتار اول: آیات
۱۸	گفتار دوم: روایات
۱۸	بند اول: حدیث رفع
۲۹	بند دوم: حدیث خجب
۳۴	بند سوم: حدیث حل
۳۸	بند چهارم: حدیث سعه
۴۵	گفتار سوم: اجماع
۴۵	بند اول: دیدگاه شیخ انصاری
۴۷	بند دوم: دیدگاه محقق خراسانی
۴۸	گفتار چهارم: دلیل عقل
۴۹	بند اول: تمامیت و صحت قاعده قبح عقاب بلا بیان
۵۱	بند دوم: معارضه با قاعده وجوب دفع ضرر محتمل
۵۵	مبحث سوم: أدلة اخباریان بر وجوب احتیاط
۵۵	گفتار اول: قرآن

بند اول: متن آیات	۵۵
بند دوم: نحوه استدلال اخباریون	۵۶
بند سوم: جواب محقق خراسانی	۵۶
گفتار دوم: اخبار و احتیاط	۵۸
بند اول: تقسیم بندی شیخ انصاری	۵۸
بند دوم: تقسیم بندی محقق خراسانی	۵۸
بند سوم: احادیث دال بر وجوب توقف	۵۹
بند چهارم: احادیث دال بر وجوب احتیاط	۶۴
گفتار سوم: دلیل عقل	۶۷
بند اول: علم احادیثی	۶۷
بند دوم: اصالة الخبر	۷۳
بند سوم: وجوب دفع سرر حتمل	۷۵
بند چهارم: تنبیه ها	۷۶
فصل دوم: احتیاط (اشتغال)	۷۹
مبحث اول: مجرای قاعده اشتغال	۸۰
گفتار اول: اقسام چهارگانه علم اجمالی و تفصیلی	۸۰
گفتار دوم: حالات مکلف نسبت به تکلیف معلوم	۸۱
گفتار سوم: محل بحث اشتغال	۸۱
گفتار چهارم: تفاوت دیدگاه مبنایی محقق خراسانی و شیخ انصاری	۸۱
مبحث دوم: دوران بین امور متباین	۸۳
گفتار اول: تعریف متباینین	۸۳
گفتار دوم: انواع متباینین	۸۳
بند اول: تباین ذاتی	۸۳
بند دوم: تباین عرضی	۸۳
گفتار سوم: احتیاط در امور متباین	۸۴

۸۴	بند اول: تأثیر علم اجمالی
۸۵	بند دوم: دیدگاه محقق خراسانی
۸۷	بند سوم: نحوه احتیاط
۸۹	گفتار چهارم: بررسی امور مترتب بر فعلیت و عدم فعلیت علم اجمالی
۸۹	بند اول: احتیاط در شبهه محصوره و غیر محصوره
۹۱	بند دوم: موانع فعلیت و تنجیز علم اجمالی در شبهه غیر محصوره
۹۳	بند سوم: احتیاط در امور تدریجی
۹۵	بند چهارم: مانعیت اضطرار از فعلیت تکلیف و جریان احتیاط
۱۰۳	مبحث سوم: احتیاط در اقل و اکثر ارتباطی
۱۰۳	گفتار اول: اقل و اکثر
۱۰۳	بند اول: تعریف اقل و اکثر
۱۰۳	بند دوم: ملاک تمایز در اثر ارتباطی و استقلالی
۱۰۴	گفتار دوم: احتیاط در اقل و اکثر ارتباطی
۱۰۵	بند اول: دیدگاه ها
۱۰۷	بند دوم: حکم عقل در اقل و اکثر ارتباطی
۱۱۲	بند سوم: حکم شرعی در اقل و اکثر ارتباطی
۱۱۵	بند چهارم: تقدم احتیاط بر برائت شرعی
۱۱۷	گفتار سوم: بررسی امور مترتب بر مسأله اقل و اکثر
۱۱۷	بند اول: حکم دوران امر بین مشروط و مطلق و بین خاص و عام
۱۲۱	بند دوم: حکم جزء یا شرط فراموش شده
۱۲۵	بند سوم: حکم زیادی عمدی و سهوی جزء
۱۲۸	بند چهارم: حکم شک در رکنیت جزء یا شرط
۱۳۱	برآمد
۱۳۵	منابع و مآخذ

درآمد

قبل از پرداختن به اصل بحث و بررسی دیدگاه های فقهی و اصولی بزرگ مرحوم ملا محمد کاظم طوسی خراسانی معروف به آخوند خراسانی، صاحب کفایه الأصول، بررسی نکاتی چند خالی از فایده نیست. از آنجا که جناب آخوند خراسانی شاگرد شیخ انصاری می باشند و استاد ایشان بنیادهای محکمی برای علم اصول استوار ساخته اند و نظامی منطقی و سیری خاص، برای مباحث اصول تعریف کرده اند که تا قبل از ایشان سابقه نداشته و بعد از شیخ هم همه دنبال رو و سفره نشین مکتب ایشان می باشند و حرکت شیخ و شاگردان ایشان و شاگردان شاگردان ایشان جهشی بلند در علم اصول و به تبع آن در پویایی و تکامل فقه محسوب می گردد. پس فهم دیدگاههای شیخ انصاری نقشی ریشه ای، در فهم دیدگاههای شاگردان ایشان و خصوصاً شاگرد مدقق و ریز بینشان مرحوم خراسانی دارد و از طرفی هم، نقطه نظرات اصولی جناب آخوند چه در رساله هایی که نوشته اند و چه در حاشیه رائد الاصول و فوائد الاصول و حتی در کفایه الاصول، صریح یا تلویحاً در رد و با تأیید فایشات شیخ نگاشته شده که در غالب موارد بسیار موجز و گذرا و مجمل بیان گردیده است. لذا برای دیدگاههای مرحوم محقق خراسانی (ره) بدون بررسی کلمات شیخ انصاری (ره) نمیتوانی نمایند.

شیخ انصاری اولاً طرح تبویب مسائل اصول را ارائه نمود، سپس وجه تقدم و تأخر را مورد ارزیابی قرار داد. در مقام اول، مسائل اصول را بر اساس حاله های درونی مکلف تقسیم کرد. به این صورت که مکلف در توجه به حکم شرعی یا به آن حکم یقین پیدا می کند یا ظن و گمان و یا شک، و رتبه ی قطع بر رتبه ی ظن، و رتبه ی ظن بر رتبه ی شک مقدم است. لذا شیخ انصاری موضوعات مسائل اصولی و محل جریان آن را بر اساس قطع و ظن و شک تعریف کرد. سپس میزان اعتبار ظنون و اصول را با دقت توضیح داد و اقسام اصول و موقعیتهای عمل به اصول عقلی و نقلی و محرز و غیر محرز را تبیین نمود. بعد از آن، مقدم بودن بعضی از اصول بر بعضی دیگر را در مقام عمل و

استدلال و مسائل و تنبیهات آن اصول را آشکار کرد و مقدم بودن آنها را بر اساس حکومت، ورود، تخصیص و تخصص، اثبات نمود. در نتیجه، مسائل اصولی جایگاه خودش را پیدا کرد و در استنباط احکام، تأثیر شگرفی گذاشت و آن را سامان داد و علم اصول را از آشفتگی خارج کرد.

اولین کسی که با ظرافت و تیز بینی به بررسی دیدگاههای شیخ و تبویب او پرداخت صاحب کتابیه است هر چند ایشان هم، چون سایر متأخرین شیخ در کلیت و چینش و ترتیب آنها از استادش پیروی نمود ولی انتقادات دقیق ایشان بر شیوهی فصل بندی شیخ و اصول آن سایه انداخت، مرحوم خراسانی می فرماید: «ظن و شک گاهی از لحاظ حکم متداخل هستند، بعضی ظنون، حکم شک را دارند و بعضی شکها هم حکم ظن را؛ لذا به جای این که گفته شود: یا برای مکلف قطع حاصل می شود یا ظن و یا شک بهتر است و درست تر این است که گفته شود: یا قطع حاصل می شود و یا طریق معتبر، یا این که هیچ یک از آنها حاصل نمی شوند. التزام به تبویب شیخ مستلزم تداخل احکام ظن و شک می شود.^۱

اگرچه به نظر می رسد که اختلاف نظر در تفسیر اذرع شک در تکلیف اثر عملیای در استنباط نداشته باشد و صرفاً بحثی علمی جلوه نماید، باید گفت که این اختلاف دیدگاه در پاره ای از موارد باعث اختلاف در نحوه ی فصل بندی و بحث در قبول و رد ادله ی براءت و همچنین حیطه ی شمول آن ادله دارد. و ما با پدیدرش دیدگاه مرحوم

^۱ محمد کاظم الخراسانی، کفایة الأصول، تحقیق عباس علی الزارعی السبزواری، چاپ اول، (قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۲۷ق)، ج ۲، ص ۲۳۱؛ محمد کاظم الخراسانی، حاشیه الرسائل، ایجا، اینا، [بی تا]، ص ۲، رک: محمد حسین النائینی، فوائد الاصول، تقریر محمد علی کاظمی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۴ق)، ج ۳،

خراسانی در شبهه حکمیه و موضوعیه و همچنین موارد فقدان نص و اجمال نص به طور همزمان و متداخل به بررسی ادله برائت می پردازیم. و شاید بتوان گفت که عمده ترین دیدگاه آخوند که در بسیاری از موارد منجر به مخالفت با نظریات شیخ می گردد و نقطه نظراتش را متمایز می نماید، این اختلاف بنیادی و ریشه ای است که حتی در نظریات اصولیهای بعد از شیخ و آخوند هم تأثیرش باقیست.^۱

برائت و انشغال از پرکاربردترین مباحث اصولی هستند که در تمامی ابواب فقهی جریان دارند. وظایف اصلی مکلف، در هنگام شک و عدم العلم در شبهات وجوبیه و تحریمیه، اعم از تکیه و موضوعیه را مشخص می کنند.

بدیهی است که بررسی دیدگاه های محقق خراسانی، باید به همراه بررسی ریشه ها و منشأ آنها، یعنی دیدگاه های شیخ انصاری باشد. چرا که بسیاری از فرمایشات مرحوم آخوند در رد یا تأیید نظرات استادش بوده است و به علاوه شاگردان آخوند خراسانی که در مکتب درس و بحث ایشان حضور داشته اند، در فهم کلام مجمل و دقیق آخوند، نقش به سزایی دارند؛ بنابراین همواره تلاش بر این بوده که برای شفافیت بیشتر و پرده برداری از نظر محقق خراسانی به آثار و سخنان شاگردان تکیه های ویژه شود.

از دیدگاه مرحوم خراسانی برائت شرعی ثمره أدله نقلی و ادله عامی هم از قاعده قبح عقاب بلایان سرچشمه می گیرد که مجرای ایندو شک در اصل تکلیف می باشد؛ ولی اگر شک در نوع تکلیف یا جنس تکلیف متعلق به دو یا چند امر باشد، با تکیه بر

^۱ شایان به ذکر است که برخی از مدققین اصولی همچون محقق نائینی (ره)، دنبالرو مرحوم شیخ (ره) هستند و بحث هر صورت را به طور مجزا و مستقل مطرح می کنند و عده ای دیگر هم شیوه مرحوم خراسانی (ره)، را بذرفته و بحثها را به طور مطلق و یکجا، طرح مینمایند. همچون محقق خوئی (ره) و امام خمینی (ره)، برگ: السید روح الله الإمام الخمينی، انوار الهدایة، الطبعة الأولى، (قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام الخمينی، ۱۴۱۳ هـ.ق)، ج ۲، صص ۲۵۳-۲۵۲.

أدله شرعی و أدله عقلی اشتغال و قاعده لطف، برائت شرعی و احتیاط عقلی جاری می شود.

بررسی و سیر در آراء اصولی محقق خراسانی در دو باب برائت و اشتغال هدف اولیه نگارنده این رساله است. از این رو همواره سعی بر این بوده که آراء محقق خراسانی به صورت خاص و بدون خلط با آراء سایر اصولیین، در این رساله جمع آوری شود آن هم با موشکافی و بررسی در کلیه آثار مرحوم خراسانی. این امر به نوبه خود تأثیری مثبت در کلیه فرع و شاخه های علمی همچون اصول، فقه، حقوق، علوم سیاسی و علوم اجتماعی دارد که جلای هایی پر رنگی از برائت و احتیاط بر آن سایه می اندازد.

لذا فهم عمیق برائت و اشتغال و بررسی موارد جریان و ادله، اعتبار این دو اصل اساسی محور و هدف اصلی تحقیق است. به امید اینکه درک عمیق این مباحث و ملاکات و مجاری آنها، راه گشای مسأله علمی و راهنمای رهروان عرصه های مختلف دینی، سیاسی، اجتماعی در مقام عمل باشد.

از آنجا که برائت و اشتغال، وظایف مکلف، در مقام عمل را مشخص می کنند و در کلیه ابواب فقه فتاوی مجتهدین وابسته به این دو اصل است و به علاوه جناب محقق خراسانی، در این زمینه نظریات برجسته و ممتازی دارد. بنا بر این بررسی دیدگاه های ایشان، در برات و اشتغال، می تواند راهگشای محققین در علوم اصول و فقه و حتی حقوق و علوم سیاسی باشد و دارای آثار عملی و اجتماعی بیشماری است.

لذا با توجه به محدوده کاربرد این اصول در عرصه های زندگی و دامنه آنها در علوم مختلف و شدت نیاز به آنها، بررسی دیدگاه های کسی که از صاحب نظران تراز اول و دیدگاههایش در دروس خارج فقه و اصول از زمان ایشان تا کنون مورد تکیه بوده و حتی مبنا و سیر دروس خارج محسوب می شود، بسیار ضروری و دارای آثار و برکات زیادی است.